

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.6.39>**ISTOTA ZJAWISKA „BEZPIECZEŃSTWA”: ANALIZA TEORETYCZNA I PRAWNA*****Irina Nakonechna***

*kandydat nauk prawnych, docent,
profesor Katedry Ogólnych Dyscyplin Prawnych
Narodowej Akademii Służby Bezpieczeństwa Ukrainy (Kijów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0001-9405-4621
irinakostenko028@ukr.net*

Adnotacja. Artykuł poświęcono wyjaśnieniu treści i istoty kategorii „bezpieczeństwo” jako podstawowego składnika prawidłowego stanowienia światowego porządku prawnego oraz indywidualnego „bezpieczeństwa” każdego członka społeczeństwa. Stwierdzono, że z filozoficznego punktu widzenia bezpieczeństwo należy rozpatrywać jako kontrast między dwoma przeciwstawnymi zjawiskami, które składają się na postrzeganie obecności lub braku zagrożeń dla istnienia określonego obiektu. W sensie społecznym można ją zdefiniować jako zbiór osobistych praw i wolności wszystkich członków danej społeczności. Co więcej, prawa te nie wykluczają się i są sobie przeciwstawne, ponieważ wzajemnie się uzupełniają. Bezpieczeństwo to także wartość społeczna, która wraz z normami i symbolami społecznymi jest podstawowym elementem kultury. W wymiarze polityczno-prawnym kategoria „bezpieczeństwo” oznacza stan ochrony wartości państwowych, indywidualnych i publicznych. Podkreśla się, że bezpieczeństwo tylko poszczególnych członków społeczeństwa, a także ich wyobrażenia o porządku publicznym i pokoju, są potajemnie przekształcane we wspólne wartości społeczne, których ochrona ignoruje potrzebę zapewnienia bezpieczeństwa wszystkim członkom społeczeństwa.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, zapewnienie bezpieczeństwa, ochrona, ideały, system, państwo, społeczeństwo, wartości.

**THE ESSENCE OF THE "SAFETY" PHENOMENON:
THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS*****Irina Nakonechna***

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of General Law Disciplines
National Academy of Security Service of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0001-9405-4621
irinakostenko028@ukr.net*

Abstract. The article is devoted to clarifying the content and essence of the category "security" as a basic component of the proper provision of global law and order and the individual "security" of each member of society. It was found that from a philosophical point of view, security should be considered as a contrast between two opposite phenomena that form the perception of the presence or absence of threats to the existence of a certain object. In the social sense, it can be defined as the totality of personal rights and freedoms of all members of a given society. Moreover, these rights are not mutually exclusive and opposite, because they complement each other. Security is also social values, which, together with social norms and symbols, are the basic elements of culture. In the political and legal dimension, the category "security" denotes the state of protection of state, individual and public values. It is emphasized that the security of only individual members of society, as well as their ideas about public order and peace, are hiddenly transformed into common social values, the protection of which ignores the need to ensure the security of all members of society.

Key words: ideals, protection, security, society, state, system, values.

СУТНІСТЬ ЯВИЩА «БЕЗПЕКА»: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ***Irina Nakonechna***

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри загальноправових дисциплін
Національної академії Служби безпеки України (Київ, Україна)
ORCID ID: 0000-0001-9405-4621
irinakostenko028@ukr.net*

Анотація. Стаття присвячена уточненню змісту та сутності категорії «безпека» як базової складової належного забезпечення глобального правопорядку та індивідуальної «захисності» кожного члена суспільства. З'ясовано, що з філософської точки зору безпеку слід розглядати як протиставлення двох протилежних явищ, які формують сприйняття наявності чи відсутності загроз для існування певного об'єкта. В соціальному розумінні

її можна визначити як сукупність особистих прав і свобод усіх членів даного суспільства. При чому ці права не є взаємовиключними та протилежними, адже вони доповнюють один одного. Безпека також є соціальною цінністю яка разом із соціальними нормами та символами є базовими елементами культури. У політико-правовому вимірі категорія «безпека» позначає стан захищеності державних, індивідуальних та суспільних цінностей. Акцентовано, що безпека лише окремих членів суспільства, а також їхнє уявлення про громадський порядок і мир приховано перетворюються на спільні суспільні цінності, захист яких ігнорує потребу забезпечення безпеки всіх членів суспільства.

Ключові слова: безпека, забезпечення безпеки, захист, ідеали, система, стан, суспільство, цінності.

Постановка проблеми. Сучасний світ характеризується наявністю фундаментальних дисбалансів світового розвитку, що неминуче негативно позначається на нинішній моделі цивілізаційного розвитку. Зовнішньополітичні та внутрішні кризові умови дедалі більше впливають на безпекове світосприйняття. У цьому контексті актуальним вбачається уточнення змісту та сутності категорії «безпека» як базової складової належного забезпечення глобального правопорядку та індивідуальної «захищеності» кожного члена суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Піднята проблематика має своє розкриття у межах праць значної кількості вчених з різних куточків світу. Зокрема таких як К. Антонюк, П. Віліамс, Г. Дворецька, Ф. Капра, З. Кесетовіч, А. Кузьменко, О. Ляшенко, С. Макінда, А. Манойло, Р. Матич, Т. Парсонс, Г. Ситник, Е. Шилс, О. Тагліна та інших. Відповідно зміст та сутність категорії «безпека» характеризується множинністю суб'єктивних поглядів щодо їхнього розкриття, а тому є сенс стверджувати про актуальність їхньої систематизації в одне ціле.

Виклад основного матеріалу. Як правило, досліджуючи сутність явища, яке ідентифікують (ототожнюють) поняттям «безпека» наголошується на таких аспектах: концептуальному (онтологічні і гносеологічні основи безпеки); практичному (безпека розглядається в контексті відображення певних потреб у життєдіяльності особи, суспільства, держави і міжнародної спільноти); ціннісному (філософія безпеки, культура безпеки тощо) (Ситник, 2016: 17).

З позиції безпекознавства цей термін розглядається як множина елементів, взаємозв'язок яких обумовлює властивості цілісності системи. Головний акцент робиться на виявленні сукупності зв'язків як усереднені досліджуваного об'єкта, так і у його взаємозв'язку із зовнішнім середовищем (Кузьменко, 2006: 82). З точки зору епістемології, категорію «безпека» можна розглядати і як характеристику, і як властивість, і як результат (Ляшенко, 2015: 19). На думку А. Манойло (Манойло, 2003: 178), до системних ознак безпеки належить успішність її розвитку, яка характеризується набуттям системою нових якостей в оптимальні терміни через використання матеріальних і нематеріальних ресурсів, необхідних для формування таких якостей, як безперервність процесу розвитку системи. Подібне глумачення зустрічаємо у Ф. Капри (Капра, 2004; Антонюк, 2020).

З філософської точки зору небезпека і безпека – дві взаємозв'язані сторони, що перебувають у динамічній взаємодії й характеризують умови (ситуації) життєдіяльності об'єктів природи. Як не існує безпеки без небезпеки, так не може існувати і небезпека без безпеки. При цьому у своїй єдності вони тотожні: небезпечне для одного об'єкта є безпечним для іншого і навпаки, тобто безпека може розглядатися як заперечення небезпеки, а небезпека – як заперечення безпеки. Іншими словами, для людини (соціальної групи, суспільства загалом) небезпека має не безпосередній характер, а набуває опосередкованого безпекою визначення. Виходячи з цього, безпеку розуміють як опосередковану відсутністю небезпеки визначеність існування того чи іншого об'єкта (Ситник, 2016: 25-26).

Феномен безпеки в її соціальному розумінні можна визначити як сукупність особистих прав і свобод усіх членів даного суспільства. Ці права не є ані взаємовиключними, ані протилежними, адже вони доповнюють один одного. Безпека також є соціальною цінністю яка разом із соціальними нормами та символами є базовими елементами культури. Соціальні цінності можна розглядати як ідеали, яких прагне певне суспільство та його члени. Такі ідеали в культурі певного суспільства стають уявленнями про бажаність, що передаються з покоління в покоління.

Розглядаючи безпеку як соціальну цінність необхідно зазначити, що успішним результатом процесу соціалізації вважається індивідуальна інтерналізація колективної цінності. Подальша безперервна спадкоємність цієї цінності на індивідуальному рівні забезпечується індивідуальними діями кожного члена. Безперервність збереження цінностей на надіндивідуальному, соціальному рівні підтримується таким чином, що суспільство визначає певну цінність як власний імператив (Parsons, Shils, 1965), для реалізації якого створюються спеціальні соціальні структури/інститути (Kesetovic, 2006: 187).

Таким чином, очікується, що суспільство буде постійно прагнути до консенсусно прийнятих цінностей/імперативів в тому числі щодо питань безпеки, адже усі природні індивідуальні потреби людини вимагають постійного та повного задоволення, що призводить до процесу їхньої інституціоналізації.

Чеський фахівець Ренато Матич досліджуючи призначення та функції поліції як соціального інституту наголосив, що процес інституціоналізації можна розглядати з двох рівнів. Перший рівень – первинний, другий – диференційований або гетерогенний (Matić, 2005). На первинному рівні, сприйняття безпеки як основного або однорідного досвіду, пов'язане зі знанням того, що людина ніколи не буде піддана впливу невизначених або потенційних небезпек сама по собі, а завжди як член групи чи спільноти, всередині якої всі стикаються з небезпекою. Тут ми підходимо до питання неформального соціального контролю, який

реалізується через соціальну інтеграцію, тобто через включення індивіда в спільне життя та спільну діяльність. Проте ні в якому разі не слід ігнорувати символічний аспект цієї соціальної інтеграції, який реалізується простим усвідомленням приналежності до певної соціальної групи. Проте ані символічна прихильність до такої групи, ані будь-яка форма соціального контролю, пов'язана з нею, не забезпечують реального захисту перед реальним джерелом небезпеки. Другий рівень, диференційованого та неоднорідного сприйняття безпеки, включає серію горизонтально співіснуючих форм соціальності. Вони є результатом диференціації соціальних ролей, більшість з яких прямо не відповідають реальній потребі в безпеці. Навпаки, функція згаданих соціальних ролей полягає радше в підтримці або доповненні сприйняття світу як безпечного. Ці форми комунікабельності можна розглядати як інститути неформального соціального контролю (Kesetovic, 2006: 187).

Тут важливо зазначити, що процес інституціоналізації в соціологічній традиції передбачає відносно постійну стабілізацію тих цінностей і норм, які проявляються в досягненні певних цілей, а також стабілізацію очікуваних способів і правил, які при цьому повинні дотримуватися. Так створюються базові шаблони, відомі в соціології як структури (Дворецька, 2002) і саме вони забезпечують подальший розвиток спеціалізованих інститутів. Ці інституції стануть ключовим фактором у забезпеченні відповідних соціальних дій щодо постійного задоволення відчутної соціальної потреби. При цьому центральною потребою, задоволення якої потребує специфічної форми діяльності, спрямованої на захист – є потреба в безпеці.

Дійсно потреба в безпеці – це одна з базових, фундаментальних потреб людини, в ієрархії потреб людини вона посідає високе місце. Кожна особа прагне жити в таких умовах, коли безпека фізичного, психічного, соціального, економічного існування зведена до мінімуму (Тагліна, 2017).

Отже, відчуття безпеки можна визначити як стійке та постійне забезпечення стану спокою й правопорядку у повсякденній взаємодії між членами суспільства. Відповідно задоволення потреби в безпеці є соціальною діяльністю, метою якої є захист.

Необхідно зазначити, що правопорядок і спокій як соціальні цінності відрізняються від безпеки, оскільки вони виникли як вторинні потреби у вже сформованих суспільствах. Тому їхнє забезпечення здійснюється не через особистий досвід членів суспільства, а певними соціальними групами, які створюють соціальні норми, що служать для захисту та оновлення наявних або нав'язаних цінностей. Оскільки всі члени суспільства повинні дотримуватися цих правил і норм, їх слід розглядати як загальні цінності.

Прихильник теорії «суспільного договору» англійський філософ-матеріаліст Томас Гоббс, досліджуючи феномен безпеки прийшов до висновку, що саме страх перед небезпеками об'єднує людей в суспільство, спонукає їх відмовлятися від прагнення до необмеженого самоствердження. Люди, піклуючись про власну безпеку, делегують свою свободу абсолютній владі суверена. Вони розуміють, що в разі вибору свободи безмежного самоствердження можуть залишитися в природному стані дикості, за якого ніхто не зможе їм гарантувати особисту недоторканність і безпеку (Антонюк, 2020: 28–29).

Таким чином, безпека лише окремих членів суспільства, а також їхнє уявлення про громадський порядок і мир приховано перетворюються на спільні суспільні цінності, захист яких ігнорує потребу забезпечення безпеки всіх членів суспільства.

Окремо уточнимо, що з кінця минулого століття проблеми безпеки почали розглядати в контексті основних постулатів теорії нелінійних процесів та теорії хаосу, синергетичної термінології. Врешті решт, це сприяє розумінню спонтанності й непередбачуваності характеру та спрямованості небезпек, як наслідки тісної взаємодії складних процесів соціальної і природної самоорганізації реальних об'єктів навколишнього світу. Зокрема, синергетичний характер безпеки полягає в тому, що, наприклад, як національна, так і міжнародна безпека передбачає взаємодію як цілісної системи усіх інститутів політичної, економічної, соціальної та гуманітарної сфер життєдіяльності людини, суспільства, держави, а в деяких випадках і міжнародних інституцій. Це дає змогу створити системний ефект стійкого суспільного розвитку. Тому варто погодитися з дослідниками, які стверджують, що, зрештою, безпека має розглядатися як специфічна властивість динамічних систем, як комплексний критерій оцінки її якості та цілісності, який характеризує динаміку розвитку системи та її технічне впровадження (Антонюк, 2020: 33–34).

З позиції розкриття терміну «безпека» через призму її розуміння як політико-правового явища уточнимо, що він має різне значення. Через уявну відсутність концептуальних меж, безпека як концепція, використовується для спонукання та заохочення патронажу для багатьох політичних проєктів як на державному, так і на міжнародному рівнях політики. Таким чином, Пол Д. Вільямс стверджував, що «безпека є потужним політичним інструментом для привернення уваги до пріоритетних питань у змаганні за увагу уряду» (Williams, 2008).

На нашу думку, корисним видається визначення «безпеки» Семуеля Макінди який під нею розуміє «збереження норм, правил, інститутів і цінностей суспільства» (Makinda, 1998). Він також стверджує, що всі інституції, принципи та структури, що пов'язані із суспільством, включаючи його людей, мають бути захищені від «військових і невійськових загроз» (Makinda, 1998). Де термін «збереження», як важливий компонент цього визначення, передбачає свідомі, обдумані певні кроки та дії. Таким чином, можна припустити, що від того як керівництво суспільства сприймає безпеку, визначаються дії та спрямовуються зусилля суспільства задля збереження його цінностей. Юридичне закріплення таких намірів має вияв у програмних безпекових документах.

Якщо говорити про безпеку використовуючи комплексний підхід, який сформульований в установчих документах європейських інституцій, то, наприклад, ОБСЄ ще 1975 році у підсумковому

документі «Conference on Security and Co-operation in Europe (Conference on Security and Co-Operation in Europe, 1975) виокремлено три виміри її діяльності щодо забезпечення безпеки: 1) військово-політичний (наприклад, реформи системи оборони, поліції, розвідувальних структур); 2) економічний та екологічний (діяльність спрямована на підтримку належного управління в секторі безпеки, наприклад, адміністративне управління та щодо боротьби з корупцією в секторі безпеки); 3) гуманітарний (наприклад, реформи систем правосуддя і пенітенціарної, контроль з боку незалежних органів). Також в зазначеному документі наголошувалося на необхідності між вимірною підходу до усіх видів діяльності незалежно від того, чи відповідають вони «інституційно» одному чи іншому виміру в секторі безпеки.

Свою чергою, на національному рівні такі програмні документи становлять основи національної безпеки конкретної країни.

Висновок. Особливість досліджуваної категорії обумовлюється її сутнісним змістом, що поєднує ознаки філософського, соціального, культурного та правового явища якому притаманні множинні елементи формування цілісної системи з внутрішніх та зовнішніх зв'язків. Ця система є динамічною та не може бути сприйнятою як абсолютом, адже вона не існує виключно завдяки самій собі. Її розвиток є залежним від значної кількості факторів, що перетворюють «бажане» на «дійсне» забезпечуючи тим самим відповідний стан певного об'єкта захисту.

Загалом забезпечення безпеки є складним процесом, що вимагає злагодженості функціонування усіх елементів механізму його здійснення. Саме тому ця проблематика є актуальною на кожному етапі розвитку цивілізаційного простору.

Список використаних джерел:

1. Антонюк К.І. Забезпечення безпеки споживання в Україні в процесі євроінтеграції: теоретико-методологічні основи та прикладні аспекти : монографія. ФОП Мокшанов В. В., 2020. 452 с.
2. Дворецька Г.В. Соціологія. Київ: КНЕУ, 2002. 472 с.
3. Капра Ф. Скрытые связи; пер. с англ. М. : Издат. дом «София», 2004. 336 с.
4. Кузьменко А. Проблеми відповідності стратегії та системи забезпечення безпеки України національним потребам. *Юридичний журнал*. 2006. № 10. С. 79–87.
5. Ляшенко О.М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства : монографія. 2-ге вид., переробл. К. : НІСД, 2015. 348 с.
6. Манойло А.В. Государственная информационная политика в особых условиях : монография. М. : МИФИ, 2003. 388 с.
7. Ситник Г.П. Глобальна та національна безпека. Київ: НАДУ, 2016. 784 с.
8. Тагіліна О.В. Основи здоров'я: підр. для 9-го кл. Харків, Ранок, 2017. 160с.
9. Conference on Security and Co-Operation in Europe: FINAL ACT. HELSINKI, 1975. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/5/c/39501.pdf>
10. Kesetovic, Z. (2006). Sociology of Police: (Unrealised Potential of Social Science). *Journal of Criminal Justice and Security*, № 3–4. С. 183–191.
11. Makinda, S.M. (1998). Sovereignty and Global Security, *Security Dialogue*, Sage Publications, Vol. 29(3) 29: 281–292.
12. Matić, R.(2005). Svrha i funkcija policije kao društvene institucije – prilog razmatranju sociologije policije. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, Vol. 14 No. 6 (80).
13. Parsons, T., Shils, E.A. (1965). *Toward a General Theory of Action*. New York, Harper Torchbooks, The Academy Library; Harper & Row, Publishers.
14. Williams, P.D. (2008). ed. *Security Studies: An Introduction*, Routledge, UK.

References:

1. Antoniuk, K.I. (2020). Zabezpechennia bezpeky spozhyvannia v Ukraini v protsesi yevrointehratsii: teoretyko-metodolohichni osnovy ta prykladni aspekty : monohrafiia. FOP Mokshanov V.V. 452 p. [in Ukrainian].
2. Dvoretzka, H.V. (2002). Sotsiolohiia. Kyiv: KNEU. 472 p. [in Ukrainian].
3. Kapra, F. (2004). Skrytye svyazi; per. s angl. M. : Izdat. dom «Sofia», 336 p. [in Russian].
4. Kuzmenko, A. (2006). Problemy vidpovidnosti stratehii ta systemy zabezpechennia bezpeky Ukrainy natsionalnym potrebam. *Yurydychnyi zhurnal*. № 10. pp. 79–87. [in Ukrainian].
5. Liashenko, O.M. (2015). Kontseptualizatsiia upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva : monohrafiia. 2-he vyd., pererobl. K. : NISD. 348 p. [in Ukrainian].
6. Manoilo, A.V. (2003). Gosudarstvennaia informatcionnaia politika v osobykh usloviakh : monohrafiia. M. : MIFI. 388 p. [in Russian].
7. Sytnyk, H.P. (2016). Hlobalna ta natsionalna bezpeka. Kyiv: NADU, 784 p. [in Ukrainian].
8. Tahlina, O.V. (2017). Osnovy zdorov'ia: pidr. dlia 9-ho kl. Kharkiv, Ranok. 160 p. [in Ukrainian].
9. Conference on Security and Co-Operation in Europe: FINAL ACT. HELSINKI, 1975. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/5/c/39501.pdf> [in English].
10. Kesetovic, Z. (2006). Sociology of Police: (Unrealised Potential of Social Science). *Journal of Criminal Justice and Security*, № 3–4. С. 183–191. [in English].
11. Makinda, S.M. (1998). Sovereignty and Global Security, *Security Dialogue*, Sage Publications, Vol. 29(3) 29: 281–292. [in English].

12. Matić, R.(2005). Svrha i funkcija policije kao društvene institucije – prilog razmatranju sociologije policije. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, Vol. 14 No. 6 (80). [in Bosnian].
13. Parsons, T., Shils, E.A. (1965). *Toward a General Theory of Action*. New York, Harper Torchbooks, The Academy Library; Harper & Row, Publishers. [in English].
14. Williams, P.D. (2008). ed. *Security Studies: An Introduction*, Routledge, UK. [in English].